

Zjawisko wykluczenia ekologicznego w świetle personalizmu chrześcijańskiego

The Phenomenon of Ecological Exclusion in the Light of Christian Personalism

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, bezpieczeństwo ekologiczne, wykluczenie ekologiczne, wykluczenie społeczne, środowisko naturalne, personalizm chrześcijański.

Key words: security, ecological security, ecological exclusion, social exclusion, environment, Christian personalism.

Streszczenie

Bezpieczeństwo jest stanem, który zapewnia nie tylko trwanie i przetrwanie, ale także rozwój i doskonalenie. Istotnym elementem bezpieczeństwa w świetle etyki chrześcijańskiej jest aspekt personalny, stawiający w centrum zainteresowania człowieka jako osobę. Jednym z najważniejszych aspektów bezpieczeństwa jest bezpieczeństwo ekologiczne, bowiem środowisko i zasoby naturalne są decydujące dla istnienia człowieka. Eksploatacja środowiska zagraża przede wszystkim człowiekowi i może prowadzić do wykluczenia ekologicznego. Wykluczenie ekologiczne to sytuacja jednostki, w której jest ona zmuszona do egzystencji w otoczeniu nie zapewniającym jej nawet minimum standardów ekologicznych. Pozbawienie człowieka dostępu do wartości przyrodniczych, zdrowotnych, rekreacyjnych i estetycznych oznacza pozbawienie go możliwości rozwijania się w wymiarze społecznym, zawodowym i duchowym, a tym samym pozbawienie go najważniejszego atrybutu człowieczeństwa.

¹ Dr Żaklina Skrenty, Zakład Studiów nad Bezpieczeństwem, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Abstract

Security is a state that ensures not only continuance and survival, but also development and improvement. An important element of security in the light of Christian ethics is the personal aspect, which places the human being as a person at the center of attention. One of the most important aspects of security is ecological security, for the environment and natural resources are decisive for human existence. Exploitation of the environment endangers man above all and can lead to ecological exclusion. Ecological exclusion is a situation of an individual in which he or she is forced to exist in an environment that does not provide even a minimum of ecological standards. Depriving humans of access to natural, health, recreational and aesthetic values means depriving them of the opportunity to develop socially, professionally and spiritually, and thus depriving them of the most important attribute of humanity.

1. Wprowadzenie

Bezpieczeństwo jest stanem, który zapewnia nie tylko trwanie i przetrwanie, ale także rozwój i doskonalenie. Dla zapewnienia tych możliwości niezbędne jest eliminowanie zagrożeń występujących w otoczeniu człowieka. Do zagrożeń, które mają istotny wpływ na prawidłowe funkcjonowanie jednostki, należy postępująca degradacja środowiska naturalnego. Obniża ona nie tylko jakość egzystencji, ale wpływa również bezpośrednio na zdrowie i życie ludzkie. Człowiek pozbawiony dostępu do zdrowych zasobów przyrodniczych może być objęty wykluczeniem, co prowadzi do odebrania mu możliwości rozwoju w wymiarze społecznym, zawodowym, duchowym. Brak tego dostępu unicestwia również jego dążenie do szczęścia, które jest podstawowym celem człowieka zgodnie z etyką chrześcijańską. Etyka chrześcijańska w swoim rozumieniu dobra moralnego wychodzi bowiem nie tylko ze stanowiska personalistycznego, gdzie człowiek stanowi wartość najwyższą, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym, ale również z eudajmonizmu, uznając, że najwyższym celem człowieka jest osiągnięcie szczęścia. Bezpieczeństwo ekologiczne rozumieć więc należy szerzej, również

jako bezpieczeństwo podstawowego dla człowieka środowiska, czyli środowiska ludzkiego.

2. Personalizm chrześcijański

Personalizm określa dobro i integralny rozwój osoby ludzkiej jako nadrzędną zasadę, której powinny być przyporządkowane wszystkie partykularne dobra, realizowane przez człowieka w wyniku jego wolnej działalności (Podsiad 2001, 619; Mólka 2016, 285). Człowiek jako osoba stoi w centrum zainteresowania (Mólka 2016, 283). Osoba ludzka posiada naturę rozumną i społeczną. W społeczności ludzkiej posiada prawa i obowiązki, nie może być traktowana jako przedmiot lub środek w realizowaniu celów (Mólka 2016, 285-286; Podsiad 2001, 620).

Chrześcijaństwo, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym, ma wymiar eudajmonistyczny i personalistyczny. Człowiek jest powołany do ciągłego doskonalenia się, rozwijania, uświęcania, osiągnięcia pełni swoich możliwości, do radości i szczęścia, do harmonijnego trwania w zgodzie z całym stworzeniem oraz ciągłego rozwoju, zarówno jako osoba, jak i jako cała ludzkość (Michalski, Kowalczyk, Jajczyk, Flieger 2016, 261-267).

W wizji chrześcijańskiej człowiek osiągnie pełne szczęście w jedności życia z Bogiem, ale powinien również budować świat szczęśliwy tu i teraz, z myślą o sobie i przyszłych pokoleniach. Dążenie do szczęścia ma więc wymiar zarówno transcendentny – w rzeczywistości pozaziemskiej, jak i immanentny, które można osiągnąć w którymś z dóbr świata doczesnego (Michalski, Kowalczyk, Jajczyk, Flieger 2016, 261-267). Można określić je również jako cele: naturalny – doskonały dobrobyt na Ziemi i nadprzyrodzony – doskonałe szczęście w niebie (Sadowski 2010, 41). Każdy czyn, który prowadzi do tego celu, jest moralnie dobry (Podsiad 2001, 245).

Człowiek jest powołany do radości i szczęścia, do harmonijnego trwania w zgodzie z całym stworzeniem oraz ciągłego rozwoju (Michalski, Wysoczyńska 2019, 45). Rozwój ten musi przekraczać życie

biologiczno-fizyczne i dotyczyć przede wszystkim aspektów intelektualno-duchowych jego życia, aby człowiek osiągnął w jak największym stopniu doskonałość (Michalski, Kowalczyk, Jajczyk, Flieger 2016, 261-267), osobowe spełnienie oraz zrealizował życiowy sukces (Mółka 2016, 286). Szczęście utożsamiać można bowiem również z doskonałością moralną, którą osiągnąć można poprzez rozwijanie cnót osobistych i zwalczanie wad (Podsiad 2001, 617). Powinny temu być podporządkowane wszelkie inne dobra realizowane w działalności człowieka (Mółka 2016, 286).

Według Jacques'a Maritain'a właściwością personalizmu było uwzględnienie, że osoba ludzka ma przed sobą dwie drogi: może stać się wybitną indywidualnością, ale wtedy może być dla innych zagrożeniem, albo będzie rozwijać się jako prawdziwa osobowość w poznawaniu bytu oraz miłości poznanej prawdy, dobra i piękna (Mółka 2016, 285). Rozwój osoby ludzkiej powinien być celem życia społecznego. Wartości osobowe (rozum, wolność) powinny stać ponad wartościami ekonomicznymi i strukturami społecznymi (Podsiad 2001, 620).

Struktury społeczne, społeczność polityczna są przeznaczone do rozwijania warunków środowiska, które doprowadzą zbiorowość ludzką do poziomu życia materialnego, intelektualnego i moralnego właściwego dla dobra i pokoju całości (Sadowski 2010, 40). Człowiek i jego niezbywalna godność muszą być zawsze w centrum życia politycznego i społecznego (Benedykt XVI 2007), które uwzględniać będzie również zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego.

3. Bezpieczeństwo ekologiczne, ekologia rodziny ludzkiej

Każde ludzkie działanie jest ukierunkowane na człowieka, na jego dobro, jego przetrwanie. Również troska o bezpieczeństwo wynika z troski o człowieka. Celem wszystkich działań związanych z bezpieczeństwem jest eliminowanie zagrożeń i wypracowanie takich warunków, aby zagwarantować człowiekowi nie tylko przetrwanie – fizyczne trwanie (Pokruszyński 2011, 11) – ale także możliwość jego rozwoju

w warunkach swobody (Michalski, Kowalczyk, Jajczyk, Flieger 2016, 261-267). W pojęciu swobody rozwoju mieszczą się warunki ochrony wartości interesów danego podmiotu w szeroko rozumianym postępie cywilizacyjnym (Pokruszyński 2011, 11).

Bez względu na to, o jakim aspekcie bezpieczeństwa mówimy, o bezpieczeństwie narodowym, wewnętrznym, energetycznym, kulturowym, zdrowotnym, ekologicznym, zawsze chodzi o jednostkę ludzką, o konkretnego człowieka, a nie o wyabstrahowane pojęcie ludzkości, narodu, państwa, cywilizacji. Fundamentem wszelkich działań w zakresie bezpieczeństwa jest norma personalistyczna, w której zawarte jest przeświadczenie o szczególnej godności osoby ludzkiej (Michalski, Kowalczyk, Jajczyk, Flieger 2016, 261-267).

Bezpieczeństwo jest stanem, który zapewnia nie tylko trwanie i przetrwanie, ale także rozwój i doskonalenie (Rosa 2008, 13) każdej formy bytu. Wszystkie sytuacje, które nie sprzyjają tym trzem elementom, należy uznać za zagrożenia bezpieczeństwa (Pokruszyński 2011, 11-12).

Według poglądu określanego mianem humanistycznego indywidualizmu, nadrzędną postacią bezpieczeństwa jest bezpieczeństwo personalne. Bezpieczeństwo strukturalne ma sens jedynie wtedy, gdy służy bezpieczeństwu personalnemu. Struktury, do których należy człowiek, a więc państwo, społeczeństwo, mają odgrywać wobec niego służebną rolę (Rechlewicz 2012, 29-30). Aspekt personalny, skierowany ku jednostce, jest istotnym elementem bezpieczeństwa także w świetle etyki chrześcijańskiej. Bezpieczeństwo w jej rozumieniu oznacza zapewnienie warunków do niezagrażonego bycia i rozwoju człowieka. Człowiek jako najwyższa wartość ma prawo do rozwoju i doskonalenia się. Bezpieczeństwo jest konieczne, nie można zastąpić go jakimś innym stanem lub procesem, jest również potrzebą o uniwersalnym człowieczym wymiarze (Pokruszyński 2011, 12).

Człowiek poprzez sposób myślenia i twórcze działania wynikające z personalizmu jest zdolny udoskonalać samego siebie i przekształcać otaczający go świat (Mółka 2016, 292). Pomimo tego, że został powołany

do życia w szczęśliwości, przez swe nierozważne decyzje i życie niezgodne z zasadami Bożymi, sprowadził nieszczęście, śmierć i cierpienie na siebie i otaczający świat, całe żywe stworzenie (Michalski, Wysoczyńska 2019, 46). W miarę budowania obecnego kształtu cywilizacji, tworzenia dóbr materialnych i technicznych oraz wzrostu konsumpcji dokonywała się postępująca degradacja i niszczenie środowiska przyrodniczego, które jest – co należy zawsze przypominać – również środowiskiem człowieka (Tyburski 2014, 9).

Pojęcie 'bezpieczeństwo ekologiczne' należy rozumieć jako uzyskanie takiego stanu środowiska, który pozwala na bezpieczne przebywanie w tym środowisku i umożliwia korzystanie z tego środowiska w sposób zapewniający rozwój człowieka (Trybunał Konstytucyjny 2006). Działania poprawiające aktualny stan środowiska i programujące jego dalszy rozwój (Trybunał Konstytucyjny 2006) to obowiązek władz publicznych zgodnie z polską Konstytucją, ale również obowiązek obywateli. Władze powinny wspierać obywateli w działaniach na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska. Obowiązki te obejmują zarówno dbałość o środowisko, jak i odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Obowiązek dbałości skonkretyzowany jest poprzez system nakazów i zakazów, do których jednostka oraz inne podmioty funkcjonujące w państwie muszą się stosować. Obowiązek ciąży również na organach władzy publicznej, które muszą zapewnić jednostce prawo do środowiska oraz prawo do bezpiecznego życia w środowisku naturalnym. Za stan środowiska odpowiada więc zarówno państwo, społeczność międzynarodowa, ale również, a może przede wszystkim jednostka.

Od władzy na różnych szczeblach zależy jednak, jak dalece w polityce będzie uwzględniana kwestia ochrony środowiska (Zdziech 2010, 170). Nie tyle stan przyrody jest problemem, ale istnieją wątpliwości co do rzeczywistej powagi sytuacji i realnej skali zagrożenia negatywnymi skutkami dewastacji środowiska oraz ingerencji człowieka w przyrodę (Zdziech 2010, 168).

Bezpieczeństwo ekologiczne można postrzegać jako kategorię praktyczną oraz kategorię psychiczną. Praktyczna kategoria oznacza rozumienie tego pojęcia jako stan faktyczny środowiska naturalnego w danym miejscu i czasie, który zależy od polityki, negocjacji, stosunków międzynarodowych. Podejmowane działania powinny służyć utrzymaniu stanu środowiska, przywracaniu zakłóconego stanu do poziomu obowiązujących norm, podejmowaniu przedsięwzięć w celu jego poprawy. W rozumieniu kategorii psychicznej, jest to pełna i powszechna świadomość środowiska przez populację ludzką, tzn. świadomość ekologiczna. Jednym z widocznych przejawów tej świadomości jest tworzenie odpowiednich aktów prawnych, stanowiących podstawy do podejmowania decyzji strategicznych oraz działań planistycznych i inwestycyjnych na rzecz ochrony środowiska naturalnego (Nowak, Nowak 2011, 127). Świadomość ekologiczna to podejmowanie słusznych decyzji, dokonywanie właściwych wyborów. Jednak aby tak się stało, potrzebna jest po pierwsze wiedza, a po drugie wykształcenie prawidłowych postaw.

Bezpieczeństwo ekologiczne jest najważniejsze dla życia człowieka. Ze względu na znaczenie środowiska i zasobów naturalnych, jest decydujące dla dalszego trwania oraz rozwoju człowieka (Michalski 2017b, 104) i jawi się jako jedno z najważniejszych aspektów bezpieczeństwa (Michalski 2017a, 313). Nie istnieje dualizm człowieka i natury, nie jest możliwe ich oddzielenie. Przyroda nie jest czymś odrębnym, jesteśmy w nią włączeni, jesteśmy jej częścią, wzajemnie się przenikamy (Franciszek 2015, 3-4). Świeccy ekolodzy dzielą z ludźmi wierzącymi szacunek dla wartości natury i dla więzi łączącej z nią ludzi. Wiara chrześcijańska idzie jednak dalej: jesteśmy częścią kosmosu i doświadczamy łączącej nas z nim więzi. Nie wolno nam źle traktować ani dręczyć reszty stworzenia, ponieważ jesteśmy jego częścią (Lehner 2020, 20). Troski o środowisko nie można oceniać inaczej niż w kategoriach etycznych. Jest postawą wobec innych ludzi – żyjących obecnie i przyszłych pokoleń (Zdziech 2010, 166).

Uznanie przez człowieka, że stanowi część przyrody, jest z nią i jej wytworami trwale związane, spowoduje, że człowiek będzie się o nią troszczyć i korzystać z niej z umiarem. Wytwory środowiska naturalnego nie są nieograniczone, mając na względzie zasadę zrównoważonego rozwoju, muszą zaspokoić potrzeby nie tylko teraźniejszych, ale także kolejnych pokoleń. Tymczasem człowiek w sposób nieodpowiedzialny wykorzystuje i prowadzi rabunkową eksploatację dóbr, zachowuje się jak właściciel i rządcą uprawniony do ograbienia Ziemi, zapominając, że „nasze własne ciało zbudowane jest z pierwiastków naszej planety, jej powietrze pozwala nam oddychać, jej woda ożywia nas i odnawia” (Franciszek 2015, 3-4).

Niekontrolowany rozwój i nadmierna eksploatacja powoduje, że człowiek nie tylko staje się niebezpieczny dla środowiska naturalnego, ale też zaczyna zagrażać sobie. Współczesnego człowieka charakteryzuje brak rozważań, kierowanie się poczuciem własnej wszechmocy i nieograniczonej (Michalski 2017b, 109). Mając na uwadze jedynie dobro własne, człowiek – podobnie jak inne gatunki istot żywych, nie tylko wykorzystuje środowisko po to aby przeżyć, ale na dodatek, nie zachowując umiaru dokonuje podboju przyrody i rozwija cywilizację nie zważając na koszty środowiskowe tych przemian (Piątek 2015, 13). Eksploatacja planety, na której żyjemy, domaga się uczciwego i racjonalnego planowania. Eksploatacja ta dla celów przemysłowych, militarnych, niekontrolowany rozwój techniki, niesie zagrożenie środowiska naturalnego, alienuje człowieka w stosunku do przyrody, odrywa od niej. Człowiek dostrzega tylko te znaczenia środowiska naturalnego, które służą celom doraźnego użycia i zużycia (Jan Paweł II 1981, 235-236). Człowiek pragnie posiadać i używać bardziej niż być i wzrastać. Zużywa w nadmiarze i w sposób nieuporządkowany zasoby ziemi. Naraża przez to własne życie (Jan Paweł II 1991, 74). U podstaw bezmyślnego niszczenia środowiska tkwi błąd antropologiczny (Jan Paweł II 1991, 74). Człowiek mniema, że samowolnie może rozporządzać ziemią,

podporządkowując ją bezwzględnie własnej woli. Ma ona jednak kształt wyznaczony wcześniej przez Boga, który człowiek może rozwijać, ale któremu nie może się sprzeniewierzać. Człowiek zajmuje miejsce Boga w dziele stworzenia i prowokuje bunt natury. Natury, dla której jest tyranem (Jan Paweł II 1991, 74-75).

Przyroda nie jest jednak składem sił i surowców, które ludzie mogą swobodnie wykorzystywać i przedstawiać elementy składowe naturalnych ekosystemów jak meble w pokoju. Ekosystemy takie jak np. ekosystemy leśne, rafy koralowe, ekosystemy rzek, stanowią funkcjonalne całości. Zostały ukształtowane w procesach ewolucyjnych przez wzajemne dostosowanie różnorodnych organizmów, które tworzą w nich wspólnoty systemowe, powiązane energetycznie za pośrednictwem niezwykle skomplikowanych łańcuchów pokarmowych (Piątek 2015, 15).

Człowiek od zarania dziejów musiał czerpać środki niezbędne do życia z przyrody. Musiał więc wykorzystywać i przekształcać środowisko. Przed nastaniem ery przemysłowej nie naruszał jednak jego zdolności regeneracyjnych. Łowiąc ryby, ludzie nie przekraczali wydolności łowisk, nie zawracali biegu rzek, nie osuszali bagien. Wprawdzie zawsze wytwarzali zanieczyszczenia, ale przed wynalazkiem tworzyw sztucznych miały one charakter organiczny, wchodziły więc w przyrodnicze cykle przemiany materii (Piątek 2015, 22).

Dopiero pełny rozkwit cywilizacji technicznej, czyli wzrost ludzkiej mocy w przekształcaniu środowiska przyczynił się do nadmiernego zanieczyszczenia środowiska i umożliwił szybkie tempo przyrostu naturalnego, sprawiając, że ekspandująca ludzka populacja nie tylko ogranicza innym gatunkom pozaludzkim dostęp do zasobów środowiska, ale także pozbawia je przestrzeni życiowej (Piątek 2015, 22).

Rozwój człowieka sam w sobie nie przyczynia się do dewastacji środowiska, ale może ona być ona ubocznym skutkiem stwarzania sobie przez człowieka coraz lepszych materialnie warunków życia (Zdziech 2010, 169).

4. Kryzys ekologiczny, wykluczenie ekologiczne

Eksploatacja środowiska zagraża wszystkim gatunkom, ale przede wszystkim zagraża człowiekowi. Może prowadzić do zjawiska wykluczenia ekologicznego i nierówności w podziale i dostępie do dóbr naturalnych. Wykluczenie ekologiczne to sytuacja jednostki, w której jest ona zmuszona do egzystencji w otoczeniu nie zapewniającym jej nawet minimum standardów ekologicznych. Nie oddycha świeżym powietrzem, może nie mieć dostępu do czystej wody, nie ma dostępu do terenów zielonych. To istotnie obniża jej jakość życia i dobrostan, a w dalszej kolejności powoduje, że człowiek podupada na zdrowiu. Utrata zdrowia powoduje, że ma trudności z wykonywaniem pracy, ze znalezieniem pracy odpowiedniej do kwalifikacji, a to z kolei prowadzi do wykluczenia społecznego (Cynk 2016, 69-72). Nie mając środków do życia, do godnej egzystencji, nie może zmienić miejsca zamieszkania. Brak odpowiednich warunków bytowych sam w sobie może być przeszkodą do znalezienia zatrudnienia i również prowadzić do wykluczenia społecznego. Często fakt, że jednostka mieszka w wykluczonych ekologicznie obszarach, jest spowodowany jej złą sytuacją ekonomiczną. Człowiek nie ma pracy lub źle płatną, nie może się przeprowadzić. Podupada na zdrowiu, traci pracę. Trudno rozróżnić i oddzielić w takim przypadku przyczynę od skutku (Skrenty 2020a, 625-626). Wykluczenie ekologiczne zagraża bezpieczeństwu jednostki i uniemożliwia jej rozwój. Zdegradowane środowisko, przyczyniając się do powstawania wielu schorzeń, może także bezpośrednio zagrażać jej egzystencji.

Procesy degradujące środowisko przyrodnicze powodują, że coraz liczniejsze grupy i zbiorowości ludzkie żyją w warunkach o bardzo obniżonych standardach ekologicznych – takich, które nie odpowiadają elementarnym wymogom zdrowotnym, co w wydatnym stopniu wpływa na pogarszanie zdrowia fizycznego i samopoczucia psychicznego, a więc najbardziej egzystencjalne podstawy bytu ludzkiego (Tyburski 2014, 17).

Brak bezpieczeństwa egzystencjalnego, stałe poczucie niepewności, niestałości, zagrożenia sprawiają, że dbałość o przyrodę przestaje być

istotna. Człowiek myśli przede wszystkim o zapewnieniu bezpieczeństwa sobie oraz członkom własnej grupy, potem dba o otoczenie, a na końcu o przyrodę. Nie mając możliwości egzystencji, będzie skłonny raczej uważać środowisko za czynnik umożliwiający przetrwanie, podlegający przekształcaniu, a nie wartość samą w sobie (Zdziech 2010, 174).

Zdegradowane obszary przyrodnicze i walory krajobrazowe, brak dostępu do zdrowej wody i czystego powietrza, a także konsumowanie produktów pochodzących z zanieczyszczonej chemicznymi substancjami gleby – wszystko to w niezwykle poważnym stopniu ogranicza ludziom dostęp do wartości przyrodniczych, zdrowotnych, rekreacyjnych czy estetycznych. Tym samym zdecydowanie obniża poziom i jakość ich życia, stawiając ich w pozycji nieporównanie gorszej od tych, którzy mają szczęście zamieszkiwać na obszarach zdrowych ekologicznie. Nie ulega bowiem wątpliwości, że korzystna lub niekorzystna sytuacja ekologiczna poszczególnych obszarów, regionów, niekiedy całych krajów, w znacznym stopniu wyznacza poziom zaspokojenia wielu potrzeb oraz określa jakość życia, i – co istotne – jest też nowym, niewystępującym dotąd, znaczącym powodem dyferencjacji społecznych (Tyburski 2014, 17-18).

W miarę natężania się zjawisk kryzysowych będzie pogłębiać się eko-niesprawiedliwość, a więc pomniejszenie możliwości korzystania z różnych walorów przyrodniczych, a nawet wykluczenie poszczególnych grup i społeczności z dostępu do tych tak bardzo dziś cenionych dóbr, jakimi dysponuje zdrowe środowisko przyrodnicze. Ich deficyt może doprowadzić nie tylko do wykluczenia poszczególnych jednostek lub grup ludzi. Może także doprowadzić do nowych sporów, konfliktów, walk i wojen o np. zdrową wodę, urodzajną glebę i inne dobra (Tyburski 2015, 162).

Eko-sprawiedliwość to troska o ubogich, którym ogranicza się nawet dostęp do ich środowiska; to sprawiedliwy podział dóbr naturalnych, zarówno dla obecnych, jak i przyszłych pokoleń. Eko-sprawiedliwość to troska o ziemię, by była autentycznym darem dla wszystkich ludzi. Ograniczony dostęp do zdrowego i czystego środowiska przyrodniczego stawia ludzi w nierównej sytuacji. Jedni korzystają z w miarę dobrych

zdrowotnie warunków ekologicznych, innym zaś przychodzi bytować w środowisku zdegradowanym, o zanieczyszczonym powietrzu, wodzie i glebie, w warunkach, które nie odpowiadają żadnym standardom zdrowotnym. Niekorzystne zmiany środowiskowe godzą w najbardziej elementarne podstawy bytu ludzkiego. Ludzi doświadczających skutków szkodliwych uwarunkowań ekologicznych nie tylko pozbawia się lub ogranicza w dostępie do wartości przyrodniczych, zdrowotnych, rekreacyjnych, estetycznych i tym samym zdecydowanie obniża poziom i jakość ich życia, ale również stawia ich w pozycji nieporównanie gorszej od tych, którzy mają szczęście zamieszkiwać na obszarach 'zdrowych' ekologicznie, bądź, korzystając ze swego statusu materialnego, mogą wybierać takie miejsca zamieszkania. Korzystna lub niekorzystna sytuacja ekologiczna poszczególnych obszarów i całych regionów staje się jeszcze jedną, i to wyraziście odczuwaną, przyczyną zróżnicowań społecznych, w znacznym stopniu wyznaczającą poziom zaspokojenia wielu potrzeb i określającą jakość życia w wymiarze grupowym. Sytuacja taka prowadzi to do zaostrzania się niesprawiedliwości i pojawienia się nowego rodzaju nierówności (Tyburski 2015, 161-162).

Problemy ekologiczne wpływają bezpośrednio na zdrowie somatyczne i jakość życia jednostek, ale ekologia to również relacje międzyludzkie, w społeczeństwie, które jest naturalnym środowiskiem ludzkiego życia: w rodzinie, w szkole, w dzielnicy, w miejscu pracy, w państwie, w świecie (Michalski 2017a, 286). Środowisko naturalne nie służy wyłącznie fizycznemu, biologicznemu i ekonomicznemu rozwojowi człowieka, ale ma także zapewnić mu rozwój osobisty i społeczny (Michalski 1998, 166-172). Niszczenie środowiska naturalnego występuje obok jeszcze groźniejszego niszczenia środowiska ludzkiego (Jan Paweł II 1991, 75-76). Kryzys ekologiczny jest konsekwencją zarożumiałości człowieka, a jego brak szacunku dla środowiska naturalnego egoizmu i niedostrzegania innych jednostek.

Kryzys ekologiczny to kryzys rodziny, kryzys społeczny, kryzys na poziomie aksjologicznym. Źródłem tego kryzysu jest nadmierny

antropocentryzm, jednak człowiek, jego dobro i godność, pozostają celami najwyższymi. Nie można mówić o harmonii, sprawiedliwości, bezpieczeństwie, jeżeli człowiek nie okazuje szacunku dla drugiego człowieka i środowiska naturalnego (Michalski 2017a, 288). Człowiek ma walczyć nie tylko o zachowanie środowiska naturalnego, ale też o dobro i ochronę godności drugiego człowieka (Michalski 2017b, 113). Prawo do godności obejmuje zespół uprawnień związanych z zapewnieniem każdej osobie ludzkiej respektu i poszanowania, bez względu na kwalifikacje podmiotowe osoby, społeczną przydatność, zdolność intelektualną czy fizyczną (Bosek 2018, 771). Ochrona godności ludzkiej jest nierozdzielna z ochroną życia człowieka, najistotniejszej prawem chronionej wartości. Ochrona życia ludzkiego nie może być rozumiana wyłącznie jako ochrona minimum funkcji biologicznych niezbędnych do egzystencji, ale jako gwarancje prawidłowego rozwoju a także uzyskania i zachowania normalnej kondycji psychofizycznej.

Kryzys rodziny ludzkiej objawia się w rozwarstwieniu społeczeństwa, izolowaniu się bogatych od problemów biednych. Brak sprawiedliwego podziału, nieumiarkowany konsumpcjonizm powoduje niezadowolenie, wzrost napięć, bunt (Michalski 2017b, 113). Obok siebie funkcjonują dzielnice zbytku, gdzie występuje nieograniczona konsumpcja i marnotrawstwo dóbr oraz dzielnice nędzy (Paweł VI 1981, 162). Ludzie posługują się sobą nawzajem, zaspokajają partykularne i drugorzędne potrzeby zamiast podstawowych i autentycznych. Człowiek skupia się na posiadaniu i używaniu, niezdolny jest do opanowywania własnych instynktów i namiętności. Środki społecznego przekazu narzucają mody i opinie (Jan Paweł II 1991, 82-83). Cywilizacja o profilu materialistycznym powoduje, że człowiek staje się niewolnikiem rzeczy (Jan Paweł II 1981, 237). Słabnące uczucia religijne przekładają się na odejście od wartości duchowych i koncentracji na potencjale człowieka (Kozuchowski 1992, 10).

Zachodnią cywilizację gnębi aksjologiczny kryzys, u którego podstaw stoi kryzys tożsamości i wartości. Jego bezpośrednimi skutkami

są pustynia duchowa, nihilizm, patologia postaw, chaos moralny, dehumanizacja, które uwidaczniają się także w kryzysie środowiska (Kožuchowski 1992, 3). Do przyczyn kryzysu ostatecznego, w którym może wymrzeć cała ludzkość, należą odrzucenie tradycji zawężające doświadczenie, czas desakralizacji, w którym słabną przekonania i zaangażowanie, zanikanie wszelkich tabu, utrata fundamentalnych przekonań, brak umiejętności prawdy od fałszu oraz dobra i zła, kryzys komunikacji międzyludzkiej (Kožuchowski 1992, 2).

Kryzys komunikacji polega na ograniczaniu bezpośrednich kontaktów i relacji międzyludzkich. O ile sfera wirtualna może z łatwością być wykorzystywana w kontaktach zawodowych, to trudniejsze jest komunikowanie się na odległość w sferze życia prywatnego. Rozmowa z wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej jest pozbawiona emocji, trudniejsze albo niemożliwe jest współodczuwanie podczas niej. Rozmowa z drugim człowiekiem to przecież nie tylko wymiana słów, ale także mowa ciała, gesty, uśmiech, kontakt wzrokowy. To również stworzenie odpowiednich warunków do rozmowy, zapewniających intymność, swobodę, ułatwiających szczerość. Przez telefon czy Internet nie tylko trudniej o prywatność, komunikowanie się na odległość pozwala i ułatwia udawanie, granie uczucia (Skrenty 2020b, 12).

5. Świadomość ekologiczna

Ludzie mogą dokonywać wyboru swej postawy, nie jesteśmy całkowicie poddani zwierzęcym instynktom. Wolność tę jednak często obracamy przeciwko boskiemu porządkowi, często widzimy całe stworzenie jako środek do naszych celów, podporządkowujemy go naszej egoistycznej eksploatacji (Lehner 2020, 23-24).

Świadomość ekologiczna może stanowić podstawowe rozwiązanie kwestii ekologicznej. Oznacza ona wiedzę, że „eksploatacja i zniszczenie przyrody osiągnęło granice katastrofy i skierowało się przeciw człowiekowi” (Kožuchowski 1992, 3). „Poziom świadomości ekologicznej

powinien wyznaczać stosunek ludzi do przyrody i otoczenia, kulturę czasu wolnego, kulturę turystyki i kontaktów z naturą” (Kožuchowski 1992, 14).

Oczekuje się powszechnej odpowiedzialności za środowisko, która wynikać powinna z powszechnej edukacji i powinna określać obowiązki ludzkie wobec środowiska – idea ekologizmu (Kožuchowski 1992, 18). To, czy człowiek będzie dbał o środowisko i polepszał jego stan dzięki posiadanej technologii, zależy od posiadanych przez niego wartości i ukształtowanych postaw (Zdziech 2010, 169).

Każda jednostka żyje w określonym środowisku, wpływa na jego stan i jest za niego odpowiedzialna. Jej decyzje, codzienne postawy i zachowania wpływają na najbliższe otoczenie, ale też środowisko globalne (Zdziech 2010, 170). Trzeba przezwyciężyć agresję, niszczycielstwo, brak poczucia winy z powodu kryzysu środowiska i pogarszającego jakość życia, a nawet zagrażającego egzystencji człowieka (Kožuchowski 1992, 14-15).

Świadomość ekologiczna powstaje w drodze edukacji, wychowania. Dbałość o środowisko jako prawo naturalne jest zapisane w kształtowanym sumieniu. Rozwiązanie problemów ekologicznych powinno wyjść od przemiany sposobu myślenia człowieka (Irek 2008, 104). Człowieka należy ukształtować, zaszczerpić szacunek do życia, własnego zdrowia, środowiska naturalnego (Michalski 1998, 166-172). Można to osiągnąć jedynie poprzez edukację. Proces edukacji prowadzi rodzina, szkoła, otoczenie (Sygit 2017, 32-33). Edukacja pozaszkolna poza domem rodzinnym, może być realizowana przez pozarządowe organizacje ekologiczne, kościoły i ruchy religijne, środki masowego przekazu, parki narodowe i krajobrazowe, zakłady pracy, związki zawodowe, służby ochrony środowiska, stowarzyszenia i fundacje, instytucje i urzędy centralne (Michalski 2017b, 104). Edukacja ekologiczna, wychowanie obejmujące wszystkie dziedziny życia powinny być obecne w szkole i przede wszystkim w domu. Powinny odwoływać się do sfery emocjonalnej, a nie

ograniczać się do intelektualnego podania wiedzy. Powinny zacząć się w przedszkolu i trwać całe życie (Irek 2008, 104).

Rodzina powinna wpajać prawidłowe postawy: zniwelowanie ilości odpadów, zapobieganie marnotrawstwu, używanie opakowań wielorazowych, nauczanie opieki nad zwierzętami, wpływające na wzrost odpowiedzialności, wyczulenie na piękno przyrody, wskazywanie na problemy ekologiczne lokalnej społeczności, które są bliskie, niekoniernie krajowe czy międzynarodowe (Irek 2008, 105), bo te wydają się zbyt abstrakcyjne.

Celem edukacji jest uzyskanie przez społeczeństwo informacji o środowisku i zachodzących w nim zmianach, tworzenie prawidłowych postaw społeczeństwa wobec przyrody żywej, nieżywej, innych ludzi i społeczeństw (Michalski 2017b, 104). Nie można ograniczać się do wprowadzania szeregu przepisów. Jeżeli człowiek świat zwierzęcy i roślinny traktuje przedmiotowo, nie będzie ich respektował. Dlatego ważne jest oddziaływanie, kształtowanie postaw. Ważne jest uświadcianie każdemu człowiekowi roli małych kroków, które podejmuje w tworzeniu czystego środowiska, ale także zdrowych relacji międzyludzkich. Są one ze sobą nierozdzielnie związane (Skrenty 2020a, 629). Należy wytworzyć postawę odpowiedzialności, świadomości, umiejętności przewidywania skutków podejmowanych działań (Michalski 2017b, 105). Celem edukacji ekologicznej jest zmiana stosunku ludzi do przyrody, uświadcwienie im kryzysu środowiska, jego przyczyn, w tym oddziaływania jednostki na ten kryzys, oraz jego konsekwencji (Kozuchowski 1992, 14).

Należy mieć na uwadze również aspekty środowiska człowieka. Działające zagrożenia ekologiczne to nie tylko dbałość o przyrodę i inne istoty żywe, to wyrwanie człowieka z matni świata wirtualnego i gier komputerowych, wprowadzenie w świat realny, świat żywej przyrody (Irek 2008, 104). To zwrócenie uwagi na drugiego, żywego człowieka, z jego troskami, uczuciami, potrzebami. Jednostka ludzka jest zobowiązana również przyjąć, że harmonia ze środowiskiem, które jest dobrem

wspólnym wszystkich ludzi, jest gwarancją dalszego jej trwania, bowiem człowiek stanowi z przyrodą jedność. Nawet najbardziej zaawansowane technologie nie zastąpią człowiekowi wody i powietrza. Warunkiem jej trwania jest również czynienie starań o kondycję psychofizyczną, dzięki której jednostka może korzystać z dóbr tego świata oraz rozwijać się i doskonalić.

Jakość egzystencji człowieka można mierzyć jakością środowiska. Zdeastrowane środowisko naturalne to czynnik pogarszający zdrowie ludzi, ale również możliwa pośrednia przyczyna gorszych relacji międzyludzkich w ekosystemie (Zdziech 2010, 166).

Człowiek musi zmienić nastawienie do przyrody, musi przezwyciężyć zakorzenione antropocentryczne poglądy, zgodnie z którymi zajmuje szczególne miejsce w świecie i jest miarą wszech rzeczy, a jego możliwości są nieograniczone. Nie powinien również patrzeć na środowisko przez pryzmat własnych potrzeb, dalszej ekspansji i wzrostu gospodarczego (Kozuchowski 1992, 6). Sytuacja ma szansę się poprawić, jeżeli nastąpi ekspansja wiedzy zapewniająca komunikację międzyludzką oraz transformacja, dzięki której w umysłach ludzkich tworzy się uporządkowany obraz świata (Kozuchowski 1992, 8).

Odpowiedzialność i solidarność oraz wspólnotowe pojmowanie interesów ludzkości i świata przyrodniczego jest częstym postulatem ekologów. Tylko wspólny i solidarny wysiłek może powstrzymać grożące lub zaistniałe już niebezpieczeństwa. Solidarność umożliwi ponadto rozwój zrównoważony, zapewniający życie w zdrowym środowisku również następnym pokoleniom, aby zapewnić im bezpieczeństwo i zapewnić możliwości przetrwania i rozwoju (Tyburski 2014, 16).

6. Podsumowanie

Bezpieczeństwo jest podstawową potrzebą człowieka i najważniejszą w jego życiu wartością. Dla zapewnienia ciągłości jego egzystencji, warunków rozwoju i osiągnięcia szczęścia niezbędne jest zdrowe środowisko naturalne i prawidłowe relacje międzyludzkie. W razie ich

braku jednostkę może dotknąć wykluczenie ekologiczne, eliminując ją z uczestnictwa w życiu społecznym, zawodowym, duchowym.

Nieustannie rozwijające się technologie bez wątpienia mogą wspierać działania podejmowane przez jednostki, państwa i wspólnotę międzynarodową w utrzymaniu i poprawie stanu środowiska naturalnego. Nawet najnowocześniejsze nie zastąpią jednak człowiekowi powietrza i wody, a wiele z procesów oddziaływania człowieka na przyrodę wydaje się być nieuchronnymi. Nie oznacza to jednak, że należy zaprzestać wysiłków dla uświadamiania jednostkom wpływu wagi ich codziennych postaw i zachowań na środowisko przyrodnicze. Przyjmując, że społeczności zorganizowane mają większe możliwości działania, nie można pozostawić kwestii dbałości o naturę tylko państwom. Tym bardziej, że mówiąc o środowisku naturalnym, mamy na myśli również inne jednostki ludzkie, a tylko człowiek może zrozumieć i wesprzeć drugiego.

Bibliografia

- Benedykt XVI. 2007. „Miłość bliźniego i sprawiedliwość w stosunkach międzynarodowych i międzypaństwowych, Przesłanie Ojca Świętego z okazji XIII Sesji Plenarnej Papieskiej Akademii Nauk Społecznych, Watykan 28.04.2007 r.” Dostęp 2020.03.27. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/akad_ns_28042007.html.
- Bosek, Leszek. 2018. „Prawa pacjenta.” W *System Prawa Medycznego. Instytucje prawa medycznego*. Red. Marek Safjan, Leszek Bosek, 692-865. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck.
- Franciszek. 2015. „Encyklika Laudato Si.” Dostęp 2020.09.30. https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf.
- Irek, Waldemar. 2008. „Zielona religia czy solidarność człowieka z przyrodą.” *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 16 (2): 95-115.
- Jan Paweł II. 1991. *Encyklika Centesimus annus*. Katowice: Kuria Diecezjalna.

- Jan Paweł II. 1981. *Encyklika Redemptor hominis*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Kozuchowski, Leszek. 1992. *Edukacja i świadomość ekologiczna*. Toruń: Polski Klub Ekologiczny. Region Pomorsko-Kujawski w Toruniu.
- Lehner, Ulrich L. 2020. *Bóg nie jest miły. Pułapka pluszowego chrześcijaństwa*. Tłum. Jolanta Czapczyk. Poznań: Wydawnictwo W drodze.
- Michalski, Mirosław A. 1998. „Edukacja ekologiczna w nauczaniu religii w szkole.” W *Decentralizacja – Regionalizacja – Ekologia, Studium filozoficznych, społeczno – politycznych i edukacyjnych aspektów ekologii z perspektyw „małych ojczyzn”*. Red. Andrzej Papuziński, 166-172. Bydgoszcz: Wydawnictwo WSP Bydgoszcz.
- Michalski, Mirosław A. 2017a. „Bezpieczeństwo w świetle Encykliki Laudato Si.” *Przegląd Naukowo-Metodyczny Edukacja dla Bezpieczeństwa* 10 (2): 279-291.
- Michalski, Mirosław A. 2017b. „Wychowanie do bezpieczeństwa ekologicznego w świetle Encykliki Laudato Si.” W *Szkoła (z)reformowana*. Red. Leszek Pawelski, 103-118. Szczecinek: Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych.
- Michalski, Mirosław A., i Dominika Wysoczyńska. 2019. „Rola i miejsce władzy w procesie budowania bezpieczeństwa – perspektywa chrześcijańska.” W *Wymiary bezpieczeństwa – ujęcie interdyscyplinarne*. Red. Monika Kamper-Kubańska, Karolina Kaszlińska, Paweł Sobierajski, 43-52. Toruń: TNOiK Dom Organizatora.
- Michalski, Mirosław A, i Leszek Kowalczyk, Roman Jajczyk, Michał Flieger. 2016. „Norma personalistyczna jako fundament współczesnej securitologii.” W *Riadenie bezpečnosti zložitých systémov 2016 Zborník vedeckých a odborných prác*. Red. Matúš Grega, Róbert Hurný, Zuzana Berníková, 261-267. Liptovský Mikuláš: Akadémia Ozbrojených Síł gen. M. R. Štefánika v Liptovskom Mikuláši Katedra spoločenských vied a jazykov.
- Mółka, Janusz. „Personalizm chrześcijański podstawą życiowego sukcesu.” *Polska Myśl Pedagogiczna* 2 (2): 285-286.

- Nowak, Eugeniusz, i Maciej Nowak. 2011. *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Paweł VI. 1981. *List apostolski Octogesima adveniens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Piątek, Zdzisława. 2015. „Ekologiczny pakt z biosferą, jego uwarunkowania i konsekwencje.” *Wschodni Rocznik Humanistyczny* 9: 11-31.
- Podsiad, Antoni. 2001. *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Pokruszyński, Wiktor. 2011. *Filozoficzne aspekty bezpieczeństwa*. Józefów: Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej.
- Rechlewicz, Wojciech. 2012. *Elementy filozofii bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo z perspektywy historii filozofii i filozofii polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Rosa, Ryszard. 2008. *Zarys polskiej filozofii bezpieczeństwa*. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Sadowski, Mirosław. 2010. „Personalizm chrześcijański Jacques’a Maritain’a jako fundament koncepcji godności człowieka.” W *Pozytywizm prawniczy i szkoła prawa natury: tradycje sporu i jego współczesne implikacje*. Red. Przemysław Kaczmarek, Łukasz Machaj, 36-43. Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Skrenty, Żaklina. 2020a. „Ecological Security: The Role of Individual in the Process of its Creation and Development.” *Journal of Higher Education and Research Society: A Refereed International* 8 (2): 622-633.
- Skrenty, Żaklina. 2020b. „Wybrane aspekty i uwarunkowania życia społecznego w Polsce w okresie pandemii COVID-19.” W *Prawo w służbie Państwu i obywatelom – nowe modele zmian w polskich systemach prawnych*. Red. Łukasz B. Pilarz, 7-18. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Tygiel.
- Szulist, Janusz. 2013. „Etyka chrześcijańska w funkcjonowaniu demokracji.” *Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie* 20: 265-278.

- Trybunał Konstytucyjny 2006: „Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 06.06.2006 r., sygn. akt K 23/05.” 2006. *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego Zbiór Urzędowy* Seria A nr 6 poz. 62.
- Tyburski, Włodzimierz. 2014. „Lokalny i globalny wymiar ochrony środowiska w perspektywie odpowiedzialności.” *Studia z Etyki i Edukacji Globalnej* 1: 8-20.
- Tyburski, Włodzimierz. 2015. „Problem ekologiczny w myśli protestanckiej.” *Wschodni Rocznik Humanistyczny* 9: 155-166.
- Zdziech, Paweł. 2010. *Ronalda Ingleharta teoria rozwoju ludzkiego*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIII

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2021

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 14,4. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

AЛЕКСАНДР ВЛАДИМИРОВИЧ СИЗИКОВ, <i>Книга Премудрости Иисуса сына Сирахова в церковнославянских и русских переводах</i>	773
НАДЕЖДА МОРОЗОВА, <i>К истории экземпляра «Апостола» печати Мамоницей из фондов Академической библиотеки Латвийского университета</i>	815
ЮРИЙ ДАНИЛЕЦ, <i>Институциональные и юрисдикционные коллизии в жизни православной церкви на Подкарпатской Руси (осень 1924 г. – весна 1925 г.)</i>	841
ADAM MAGRUK, <i>Obrzęd przekazania ‘depozytu kapłana’ w liturgicznej tradycji Kościoła prawosławnego</i>	883
СВЕТЛАНА ШУМИЛО, <i>Виды и способы заимствования из гимнографии в произведениях стиля плетение словес</i>	895
BARTŁOMIEJ SŁOJEWSKI, <i>Motyw środowiska naturalnego w repertuarze pieśniowym Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP</i>	927
KATARZYNA MIRIAM KACZOROWSKA, <i>Tikkun Olam in the ecological perspective</i>	961
ŻAKLINA SKRENTY, <i>Zjawisko wykluczenia ekologicznego w świetle personalizmu chrześcijańskiego</i>	985
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Zagadnienia proekologiczne w edukacji religijnej, z uwzględnieniem tradycji zielonoświątkowej</i>	1007
MIROSLAW A. MICHALSKI, <i>Edukacja proekologiczna w nauczaniu religii w Kościele Polskokatolickim</i>	1031
IZABELA KOCHAN, JOANNA LEWCZUK, ANNA WALCZAK, <i>Satysfakcja z życia studentów w czasie edukacji zdalnej w Polsce a deklarowana wiara w Boga</i>	1047
JOANNA M. ŁUKASIK, NORBERT G. PIKUŁA, KATARZYNA JAGIELSKA, <i>Religiosity among retired teachers</i>	1069
Wykaz autorów	1089

Contents

ARTICLES

ALEKSANDR VLADIMIROVIČ SIZIKOV, <i>The Wisdom of Ben Sira in Slavic and Russian translations</i>	773
NADEŽDA MOROZOVA, <i>To the history of the copy of “Apostolos” published in Mamonichy printing house from the collection of the Academic Library of the University of Latvia</i>	815
ŮRIJ DANILEC, <i>Institutional and Jurisdictional Collisions in the Orthodox Church's Life in Subcarpathian Rus (Autumn 1924 – Spring 1925)</i>	841
ADAM MAGRUK, <i>The rite of the ‘priest's deposit’ in the liturgical tradition of the Orthodox Church</i>	883
SVETLANA SHUMIL, <i>Types and methods of borrowing from hymnography in works of the style of weaving words</i>	895
BARTŁOMIEJ SŁOJEWSKI, <i>Environmental Theme in the Hymn Repertoire of the Old Catholic Mariavite Church in the Republic of Poland</i>	927
KATARZYNA MIRIAM KACZOROWSKA, <i>Tikkun Olam in the ecological perspective</i>	961
ŻAKLINA SKRENTY, <i>The Phenomenon of Ecological Exclusion in the Light of Christian Personalism</i>	985
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Pro-ecological concepts in religious education, considering the Pentecostal tradition</i>	1007
MIROSLAW A. MICHALSKI, <i>Pro-environmental education in the teaching of religion in the Polish Catholic Church</i>	1031
IZABELA KOCHAN, JOANNA LEWCZUK, ANNA WALCZAK, <i>Student life satisfaction during remote education in Poland and the declared faith in God</i>	1047
JOANNA M. ŁUKASIK, NORBERT G. PIKUŁA, KATARZYNA JAGIELSKA, <i>Religiosity among retired teachers</i>	1069
List of authors	1089

Wykaz autorów

- Aleksandr Vladimirovič Sizikov**, alexsizikoff@yahoo.co.uk, Saknt-peterburskij Gosudarstvennyi Universitet, Kafedra Bibleistiki, Universitetskaia nab. 7-9-11. Sankt-Peterburg 199034
- Nadežda Morozova**, nadja.moroz@gmail.com, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva / Lithuania
- Ūrij Danilec**, jurij.danilec@uzhnu.edu.ua, Užgorods'kij Nacional'nyi Universitet, Pl. Narodnaâ 3, 88000 Uzhorod, Ukraina
- Adam Magruk**, a.magruk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Svetlana Shumilo**, shumilosm@gmail.com, Nacionalnyj Universitet „Černigovskij Kollegium” imeni T. G. Ševčenko. Černigov, ul. Getmana Polubotka 53. 14000 Ukraina
- Bartłomiej Słojewski**, bslojewski000@gmail.com, ul. Tadeusza Kościuszki 88, 05-120 Legionowo
- Katarzyna Kaczorowska**, kkaczorowska@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Żaklina Skrenty**, zaklina.skrenty@interia.pl, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Zakład Studiów nad Bezpieczeństwem, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 5, 61-614 Poznań
- Elżbieta Bednarz**, e.bednarz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Mirosław A. Michalski**, m.michalski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Izabela Kochan, i.kochan@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna Lewczuk, j.lewczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Anna Walczak, a.walczak@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna
w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna M. Łukasik, joanna.lukasik@up.krakow.pl, Uniwersytet Pedagogiczny
w Krakowie, Centrum Kształcenia Nauczycieli, ul. Ingardena 4, 30-060
Kraków

Norbert G. Pikuła, norbert.pikula@up.krakow.pl, Uniwersytet Pedagogiczny
w Krakowie, Instytut Spraw Społecznych, os. Stalowe 17, 31-922 Kraków

Katarzyna Jagielska, katarzyna.jagielska@up.krakow.pl, Uniwersytet Pedagogicz-
ny w Krakowie, Instytut Spraw Społecznych, os. Stalowe 17, 31-922 Kraków